

3. Мезенка, Г. М. Віцебшчына ў назвах вуліц: Манаграфія : у 2 ч. / Г. М. Мезенка. – Віцебск : УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2008. – Ч. 1. – 363 с.
4. Мезенко, А. М. Урбанонимия Белоруссии : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Мезенко Анна Михайловна ; Минск. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького, 1991. – 34 с.
5. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
6. Пушкарёва, Ю. Г. Принципы классификации названий внутригородских объектов / Ю. Г. Пушкарёва // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 10. – С. 116–121.
7. Разумов, Р. В. Особенности современных российских систем виконимов (на примере Некоузского, Первомайского, Рыбинского, Тутаевского районов Ярославской области) / Р. В. Разумов // Ярославский педагогический вестник – 2013. – Т. 1 (Гуманитарные науки), № 1. – С. 145–149.
8. Разумов, Р. В. Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII–XX вв. (на примере городов Костромы, Рыбинска и Ярославля) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Р. В. Разумов ; Яросл. гос. пед. ун-т. – Ярославль, 2003. – 22 с.
9. Badariotti, D. Les noms de rue en géographie. Plaidoyer pour une recherche sur les odonymes / Street names, an argument for a geographic research / D. Badariotti // Annales de Géographie. – 2002. – Т. 111. – №625. – P. 285–302. – URL: <https://doi.org/10.3406/geo.2002.1658> (date d'accès: 10.01.2024).
10. Debie, R. Les noms de rues traditionnels des communes rurales de la Somme / R. Debie // Nouvelle revue d'onomastique. L'Ardenne, l'eau et la forêt. –1987. – № 9–10. – P. 121–125.
11. Douchin, A. Dénommer les rues à Antony au XXe siècle : Une commune en transition odonymique / A. Douchin // Noms de lieux, noms de personnes : La question des sources. – 2018. – URL: <https://books.openedition.org/pan/1039> (date d'accès: 10.01.2024).
12. Gendron, S. Odonymie de La Châtre (Indre) / S. Gendron // Nouvelle revue d'onomastique. – 2014. – №56. – P. 71–99.

К.А. Зайцава

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава
e-mail: kasiazaya88@mail.ru

УДК 811. 161.3'373.21(476.5)

ПРЫРОДНА-ЛАНДШАФТНЫ КОД ТАΠΑНІМІ БЕШАНКОВІЧЫНЫ

Ключавыя словы: *айконім, апелятыў, гідронім, ландшафт, матывальная аснова, мікратапонім, тапанімная прастора, тапонім.*

У артыкуле ўпершыню ажыццяўляецца даследаванне рэгіянальных тапанімічных адзінак у лінгвакультуралагічным аспекце, вызначаецца спецыфіка імянавання прыродна-ландшафтных аб'ектаў у Бешанковіцкім

рэгіёне. Даследуецца сувязь тапонімаў з воднымі, ляснымі, араграфічнымі аб'ектамі, асаблівасці размяшчэння аб'екта ў прасторы, вызначаюцца найбольш нашыраныя групы намінацый, матываваныя прыродна-ландшафтнымі асаблівасцямі рэгіёна.

Е.А. Zajceva

Vitebsk State University named after P.M. Masherov

NATURAL LANDSCAPE TOPONYMY CODE OF THE BESHENKOVICHY DISTRICT

Key words: oikonym, appellative, hydronym, landscape, motivating basis, microtoponym, toponymic space, toponym.

For the first time, the article examines regional toponymic units in the linguistic and cultural aspect, and defines the specifics of the names of natural and landscape objects in the Beshenkovichi region. The connection of toponyms with water, forest, and orographic objects is investigated, the features of the object's placement in space are identified, and the most expanded groups of nominations motivated by the natural and landscape features of the region are determined.

Лінгвакультуралагічны аспект даследавання ў сучаснай лінгвістыцы апошнім часам ўяўляецца асабліва актуальным. Пытаннем сувязі мовы з культурай былі прысвечаны працы Н. Д. Аруцюнавай, А. Л. Беразовіч, В. У. Красных, М. Л. Каўшовай, В. А. Маславай, Г. М. Мезенка, М. Э. Рут, Ю. С. Сцяпанавы, У. М. Тапарова, В. М. Тэлія і інш.

Тапанімія ўяўляе каштоўны матэрыял для лінгвакультуралагічнага даследавання, паколькі тапанімічныя адзінкі захоўваюць у сабе асаблівасці ўспрымання, моўнага адлюстравання інфармацыі пра аб'ект, што стварае агульную карціну пра нацыянальную мадэль свету. Актуальнасць працы абумоўлена цікавасцю да праблемы ўзаемадзеяння мовы і культуры. Тапонімы ўяўляюць сабой шматаспектныя моўныя адзінкі і сведчаць аб міжэтнічных моўных кантактах. У дадзенай працы намінацыі разглядаюцца ў прыярытэтным лінгвакультуралагічным аспекце, што дазваляе прасачыць сувязь мовы і культуры. Аб'ектам даследавання з'яўляецца тапанімія Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці (віканімія, айканімія, мікратапанімія). Метады даследавання – апісальна-аналітычны, картаграфічны, элементы статыстычнага аналізу.

Разуменне культуры як сукупнасці кодаў, у якіх яна ўвасабляецца, прадугледжвае разгляд працэсу імянавання як асобнага тыпу кадзіравання гісторыка-культурнай інфармацыі. Адным з асноватворных кодаў, уласцівых традыцыйнай культуры, з'яўляецца ландшафтны, звязаны

з уяўленнямі чалавека аб навакольных яго геаграфічных аб'ектах, і які рэалізуецца ў сістэме назваў населеных пунктаў. Аднымі з самых частых адзінак на тэрыторыі Бешанковіцкага раёна з'яўляюцца тапонімы, матываваныя назвамі гідраграфічных аб'ектаў. Гідронімы, што “прадстаўляюць адну з прыродных стыхій, трывала ўвайшлі ў культуру розных народаў, у тым ліку і славянскіх. Аграрная і бытавая магія старажытных славян была заснавана на шанаванні вады, зямлі і сонца як асновы жыцця чалавека. Рэліктамі старажытных міфалагічных ўяўленняў пра ўпарадкаванне свету і яго асноўныя духоўныя сілы з'яўляецца вера ў ачышчальную, цудатворную сілу вады, адкуль вада з'яўлялася і з'яўляецца неад'емнай часткай многіх іншых рытуалаў” [1, 55]. Дадзеную групу фарміруюць тапонімы, матываваныя назвамі рэк, ручаёў: *в. Двурэчча, вул. Зарэчная, в. Зарэчча, мікратап. Святы ручай, мікратап. Чорны ручай* (глыбокі вадаём з чорнай вадой, які немагчыма перайсці), *в. Узрэчча; азёраў: в. Заазёр'е, вул. Надазёрная, в. Паўазер'е* – 20 адзінак. Сярод даследаваных тапонімаў выдзяляюцца намінацыі, матываваныя апелятывам балота. Як адзначаюць даследчыкі, у беларусаў вельмі добра распрацавана балотная тэрміналогія, што знаходзіць адлюстраванне ў сістэме геаграфічных назваў: *в. Забалоцце, мікратап. Гарэлае балота, мікратап. Круглае балота / Круговіна, мікратап. Мураўскае балота, мікратап. Чортава балота, мікратап. Чорнае балота*. У традыцыйнай беларускай культуры балота атаясамліваецца з небяспечным і нячыстым месцам, дзе водзяцца чэрці. У беларускай мове налічваецца больш за 30 лексем, якія суадносяцца са словам балота: амшар, багна, бездань, белка, вязь, дрыгва і інш.

Яшчэ адной асаблівасцю тапонімаў з'яўляецца ўласцівасць адлюстроўваць інфармацыю адносна размяшчэння аб'екта ў прасторы (19 адзінак). Дадзеныя намінацыі можна аднесці да назваў-арыенціраў, што апісваюць месцазнаходжанне аб'екта. Прыведзены тып іменавання геаграфічных аб'ектаў дазваляе прасачыць спосабы асэнсавання прасторы чалавекам. Пры ўтварэнні такіх назваў выкарыстоўваюцца прыстаўкі *за, пры, у*. Тапонімы з прыстаўкай *за-* ўказваюць на знаходжанне аб'екта за балотам, возерам, борама, дарогай, лугам і г.д. Семантыка такіх утварэнняў з'яўляецца даволі празрыстай: *в. Забалоцце, в. Забор'е, в. Задарожжа, в. Заграддзе, в. Залужжа, в. Замошша, в. Заполле, вул. Зарэчная, в. Заручэўе, в. Зарэчча*. На тэрыторыі Віцебскай вобласці зафіксавана 83 айконімныя адзінкі, на Бешанковіччыне – 15 адзінак, што складае 6% ад агульнай колькасці намінацый.

Айконімаў з прыстаўкай *пад-*, якая ўказвае на размяшчэнне населенага пункта побач з іншым аб'ектам, на тэрыторыі Бешанковіцкага раёна не зафіксавана. Прыстаўкі *пры-, у-/уз-* у складзе геаграфічнай назвы мае значэнне лакалізацыі населенага пункта побач з адпаведным геаграфічным аб'ектам і на даследаванай тэрыторыі адлюстроўваецца ў айконімах: *Прыдзвінне* – пасяленне каля р.Заходняя Дзвіна, *в. Узрэчча* – месца каля ракі.

Шматлікую групу ўтвараюць тапонімы, матываваныя назвамі араграфічных аб'ектаў – апісаннямі формаў рэльефу. Тапонімаў з такой матывацыяй налічваецца каля 30 адзінак: *мікратап. Астравы, в. Высокая Гара, в. Верхняе Крывіна, в. Вярхоўе, в. Горкі, мікратап. Горкі, в. Двурэчча, мікратап. Касая гара, мікратап. Курган, мікратап. Козы горы, мікратап. Лісы норы, мікратап. Мядзвежы роў в. Панізве, мікратап. Равы, в. Холм і інш.*

Важным элементам ландшафта Бешанковіцкага раёна, як і многіх іншых, з'яўляюцца лясныя масівы. У тапаніміі даследаванага рэгіёна тапонімы, матываваныя ляснымі назвамі, сустракаюцца даволі часта: *в. Залессе, мікратап. Леснічоўка, мікратап. Узлессе.* У дадзеную групу ўваходзяць таксама намінацыі, звязаныя з лексмай *бор*. У слоўніку І.Я Яшкіна дадзены тэрмін мае значэнне “выключна сасновы лес, які раскінуўся на вялікай прасторы”, “высокае месца ў лесе”, “узвышанасць”, “сухая глеба”; “сухое месца сярод балота”, “невялікія горкі” [4, 102]. На Бешанковіччыне слова *бор* ужываецца ў значэнні “выключна сасновы лес, які раскінуўся на вялікай прасторы”: *мікратап. Баркі, мікратап. Барок, мікратап. Гарэлы Бор, в. Забор'е, мікратап. Падборац, мікратап. Сасновы Бор, мікратап. Чырвоны Бор.*

У цеснай сувязі з лясным масівам знаходзяцца тапонімы, матываваныя сувяззю з раслінным светам. “Наяўнасць на беларускай зямлі спрадвечу вялікага мноства лясоў, бароў і гаёў давала падставы нашым продкам вызначыць пераважную пароду дрэў, кустарнікаў і травяністых раслін, якая часта з'яўлялася адметнай асаблівасцю той ці іншай мясцовасці, мела немалаважнае значэнне ў штодзённым побыце, гаспадарчай дзейнасці, і ўтварыць ад яе назву свайго паселішча” [3, 9]. Тапонімы, суадносныя з апелятывамі расліннага свету, прадстаўлены наступнымі найменнямі – *в. Асінаўка, в. Баркуны* (ад баркун – расліна, сямейства бабовых), *р. Бярозка, мікратап. Бярэзнік, воз. Вербнае* (матывавальная аснова якога, на нашу думку, суадносіцца з раслінай вярба, якой параслі берагі возера), *мікратап. Дрэўкі, в. Дубішча, в. Дубкі, в. Луг, в. Сасняны, мікратап. Цёмны мох, в. Хмельнік.* Большасць жа тапаасноў на Бешанковіччыне, звязаных з раслінным і жывельным светам, паходзяць ад дахрысціянскіх імёнаў: *в. Баброўчына, в. Дразды, в. Сініцы, в. Шчукі і інш.:*

Да намінацый, якія рэпрэзентуюць прыродна-ландшафтны код тапаніміі Бешанковіччыны можна аднесці групу апелятываў, што адлюстроўваюць назву тыпаў паселішча. Іх аснова матывавана апелятывамі ўсходнеславянскага і агульнаславянскага паходжання: *горад, двор, дом, засценак, кут, слабада, сяло, хутар*, што ў структуры кампазітаў выступаюць ў розным граматычным афармленні. На тэрыторыі Бешанковіцкага раёна распаўсюджаны наступныя назвы населеных пунктаў: *в. Гародна, в. Гарадзец* (у аснове намінацыі – слова *горад*), *в. Гняздзілава* (ад ‘гняздзіцца, сяліцца’), *в. Засценкі, в. Дворнікі, в. Куты.* Назва паселішча паходзіць ад

апелятыва *кут*. *Куты* ўспрымаліся, як ‘беднае паселішча’, раскіданае каля лесу ці логу. Кутнікамі ў XVI–XVIII стст. называлі збяднелых сялян, якія не мелі сваёй гаспадаркі, а жылі па кутах, у чужых людзей. Сюды ж мы аднеслі айконімы *в. Малы Двор*, *в. Селішча* (‘сялішча’), *в. Слабада*, *в. Слабодка*, *в. Старадворцы*. Аснова айконімаў *Крывое Сяло*, *Наваселкі*, *Новае сяло* матывавана апелятывам *сяло*, які першапачаткова абазначаў розныя тыпы паселішчаў. Дадзеная лексема ўзгадваецца ў летапісах ужо ў X ст. як ‘княжацкі загарадны маёнтак з дваром і чэлядзю’, у XV–XVI стст. семантыка слова змянілася на ‘паселішча з феадальным дваром’. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы тлумачыць значэнне лексемы *сяло* як ‘ралля’ і звязвае з праславянскім дзеясловам *sěděti*. “На думку Куркінай, матывацыя дзеясловам *sědeti* першапачатковага *selo* ‘ралля, поле’ адбылася з пераходам да аседласці” [6, 147]. Сучаснае значэнне апелятыва *сяло* – ‘вялікая вёска’, у дарэвалюцыйнай Расіі – ‘паселішча з царквой’.

Такім чынам, у дадзены час застаецца актуальным лінгвакультуралагічны аспект даследавання анамастычных адзінак, што абумоўлена знаходжаннем у іх багатай гістарычнай і культурнай інфармацыі. Рэгіянальныя тапонімы, з’яўляючыся важным складнікам прыродна-ландшафтнага кода Бешанковіччыны, характарызуюцца вялікай колькасцю і разнастайнасцю тапаасноў, матываваных сувяззю з воднымі, расліннымі аб’ектамі, асаблівасцямі размяшчэння аб’екта ў прасторы, формах рэльефу, што дазваляе прасачыць спосабы асэнсавання прасторы чалавекам.

Спіс скарачэнняў

в. – вёска, г.п. – гарадскі пасёлак, мікратап. – мікратапонім.

Літаратура

1. Белорусская ономастика. топонимия: учеб. пособие / А.М. Мезенко [и др.]; под общ. ред. А.М. Мезенко – Минск: Элайда, 2012. – 260 с.
2. Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. – Мн, 1974. – 448 с.
3. Радзіваноўская, Н.А. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету: структура, утварэнне, пашырэнне: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Н.А. Радзіваноўская; Нац. акад. навук Беларусі. – Мн., 2003. – 22 с.
4. Яшкін, І.Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія. / І.Я. Яшкін. – Мінск: Бел. навука, 2005. – 808 с.

Крыніцы

5. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Віцебская вобласць: нарматыўны даведнік / У.М. Генкін, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова; пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск: Тэхналогія, 2009. – 668 с.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 13. С – Т / Уклад. М.Я. Абрагімовіч [і інш.]; гал. рэд. Г.А. Цыхун. – Мінск: Беларус. Навука, 2010. – 351 с.